

Gouverneurskantoor in Soerabaya naar een ontwerp van Wijnand Lemei (1928-1931).
Collectie Lemei.

Christelijke Muloschool in Soerabaya een ontwerp van Bruno Nobile de Vistarini (1924-1926).
Collectie Lemei

Eerder dit jaar verscheen bij uitgeverij Verloren een publicatie over de Indische architecten Bruno Nobile de Vistarini en Wijnand Lemei. De publicatie is onderdeel van een reeks van inmiddels 60 monografieën over Nederlandse architecten en stedenbouwkundigen die Stichting BONAS (Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedenbouwkundigen) sinds 1994 heeft gerealiseerd. Iedere monografie bestaat uit twee delen: een biografische schets en een oeuvreoverzicht. De publicatie over Vistarini en Lemei is de zesde Indische publicatie binnen de BONAS-reeks.* Het werd geschreven door Cor Passchier.

Passchier is, behalve architect, een van de grondleggers van het onderzoek in Nederland naar architectuur in Nederlands-Indië. Sinds 1984 verzamelt hij systematisch gegevens over architecten en hun werk in de voormalige Nederlandse kolonie. In aanvulling op zijn onderzoek, entameerde hij seminars en workshops, richtte met Indonesische collega's een architectuurdocumentatiecentrum in Jakarta op en was betrokken bij diverse restauratieprojecten in Indonesië. In 2017 verscheen van zijn hand het overzichtswerk *Bouwen in Indonesië 1600-1960*. De BONAS-publicatie over Lemei en Vistarini is het meest recente resultaat van zijn onderzoeksinspanningen.

Wijnand Lemei werd geboren in Leeuwarden. Na afronding van zijn opleiding tot architect aan de Technische Hogeschool in Delft, trad hij in 1917 dienst van het Indische departement van Burgerlijke Openbare Werken (BOW) in Soerabaja. Na ruim 15 jaar in Soerabaja te hebben gewerkt, vestigde hij

* Eerdere Indische monografieën waren gewijd aan H. Groenewegen (1998, uitverkocht), A.F. Aalbers (2000, uitverkocht), Liem Bwan Tjie (2002, uitverkocht), H. Maclaine Pont (2009) en C. Citroen (2018). Met uitzondering van de publicatie over Citroen, zijn ze integraal te raadplegen via www.colonialarchitecture.eu.

zich eind 1933 in Bandung. Aanleiding voor de verhuizing was zijn benoeming op het BOW-departement aldaar. Medio 1941 werd Lemei bovendien benoemde tot hoogleraar bouwkunde aan de TH in Bandung – een 'dependance' van de TH in Delft. Enkele maanden nadat Japan de archipel bezette, werd hij geïnterneerd. Lemei overleefde de internering niet: in januari 1945 overleed hij in Ambarawa. Lemei's collega Bruno Nobile de Vistarini werd geboren in Leitersberg (destijds gelegen in het Oostenrijks-Hongaarse Rijk; tegenwoordig, als Košaki, onderdeel van de gemeente Maribor in Slovenië). In Graz volgde Vistarini aan de TH een opleiding tot architect. Na aankomst in Nederlands-Indië, vestigde hij zich als zelfstandig architect in Soerabaja. Vanwege zijn Oostenrijkse afkomst, werd Vistarini direct na de Duitse bezetting van Nederland gearresteerd en, een jaar later, overgebracht naar Brits-Indië. Anders dan Lemei, overleefde Vistarini de oorlogsontberingen wel. Hij verliet Azië en vestigde zich in Knittelfeld (Oostenrijk). Daar trad hij in dienst bij de gemeente en woonde hij – vanaf 1952 met zijn vrouw, Lemei's weduwe – tot zijn overlijden in 1971.

Afgezien van deze laatste, saillante privéaangelegenheid, beschrijft Passchier voornamelijk de loopbanen van Lemei en Vistarini. Loopbanen die zich, hoewel Lemei en Vistarini de eerste tien jaar van hun Indische loopbaan gelijktijdig in Soerabaja woonden en werkten, autonoom ontwikkelden. Hun enige professionele gemeenschappelijke deler was de bouw van een waterkrachtcentrale in Salatiga (Vistarini als ontwerper, Lemei als opdrachtgever) en een voorkeur voor een vormentaal geënt op kenmerken van het Nieuwe Bouwen: functioneel, sober, rechthoekige volumes en nadrukkelijke horizontale en verticale lijnen. Dat Soerabaja de Indische stad van het Nieuwe Bouwen werd, is mede te danken aan enkele ontwerpen van Vistarini en Lemei. De nog bestaande voormalige Mulo-school (1924) en Piccoloclub (1936), maar ook het inmiddels afgebroken kantoor van de Doorgdok Maatschappij Surabaya (1928) en de eveneens verdwenen Marine Sociëteit Modderlust (1931) van Vistarini dragen, en droegen, in niet geringe mate bij aan die reputatie. Vanwege zijn volume en zijn prominente ligging aan een centraal plein, is echter vooral het kantoor van de gouverneur van Oost-Java (1928) van Lemei een van de meest aansprekende voorbeelden van het Nieuwe Bouwen in Soerabaja.

De BONAS-publicatie toont de kracht van Passchier als pionierend onderzoeker: het identificeren van Indische architecten en het traceren van bronmateriaal. In die zin is de publicatie bijzonder geslaagd. De beschrijving van het leven en het werk van twee architecten die Passchier begin jaren tachtig al in het vizier had en waarnaar sindsdien niemand onderzoek heeft verricht, zijn een belangrijke aanvulling op onze kennis over Indische architecten en architectuur. Wat de publicatie een extra dimensie verleent is dat het ingaat op een kwestie waarover publicaties over Indische architectuur doorgaans zwijgen: de maatregelen die in Nederlands-Indië genomen werden tegen Duitse en Oostenrijkse burgers nadat Nederland door Duitsland bezet was.

Wat de publicatie als onderzoeksverslag en naslagwerk wat minder geslaagd maakt, is dat de literatuurlijst en de projectbeschrijvingen geen vermelding bevatten van de veelvuldig door Passchier geraadpleegde Indische dagbladen. De vraag is waarom dat zo is? Vind BONAS Indische dagbladen niet relevant – ook al zijn ze, niet in de laatste plaats vanwege hun online toegankelijkheid, een bijzonder interessante bron voor onderzoek over Nederlands-Indië? Of is het omdat het opmaak van de reeks dit niet toelaat? Wat het antwoord ook is, het is te hopen dat BONAS in een volgende Indische publicatie de bronnen wel integraal vermeldt: goede bronvermeldingen zijn namelijk onmisbaar voor (verder) onderzoek.[†] Onderzoek dat, zoals ook de publicatie van Passchier laat zien, wat betreft Indische architecten en stedenbouwkundigen nog lang niet ten einde is.

Pauline K.M. van Roosmalen

Cor Passchier, *Bruno Nobile de Vistarini (1891-1971) / Wijnand Lemei (1892-1945). Ontwerpen en bouwen in de koloniale nadagen, Java-Indonesië*, Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2020.

[†] De niet in de literatuurlijst vermelde titels van dagbladen zijn te downloaden via www.pkmvr.nl/publications. Een groot aantal Indische dag- en vakbladen is toegankelijk via Delpher: www.delpher.nl. Alle door BONAS in de loop der jaren verzamelde informatie over Nederlandse architecten en stedenbouwkundigen is ontsloten via Archiwijzer: <https://www.bonas.nl/archiwijzer/architecten.php>.